

Hogy kerül a Ferenc Jóská-s porcelánbögre a sublótra?

A múltó idő néprajza

Nagy a valószínűsége annak, hogy jelen írásom nem fog osztatlan sikert aratni sem a szakma, sem a „szakértők”, néprajzi gyűjtők, sem pedig a nagyközönség körében. Mégis van bennem egy belső készítés, ami talán a kutatással töltött jó néhány évtizednek a hozadéka és arra ösztönöz, hogy tárgyunkról, a néprajzról, és tárgyáról, a népi kultúráról, illetve annak hordozójáról, a parasztságról tegyek néhány általam fontosnak tartott megjegyzést. Azért gondolom fontosnak a kérdést, mert a tárgyilagosságot helyett, sokkalta inkább a romantikus parasztságkép lebeg sokak szeme előtt itt a bácskai és bánási rónán, meg valljuk be, azon túl is. Ez a parasztságkép részben idealizálja magát a népréteget és hovatovább az ősiség őrzőjének, továbbörökítőjének tartja még ma is.

Régi történet ez, és talán eszembe sem jutott volna, hogy tollat vegyek a kezembe miatta, de nem is olyan rég, egy részben ebből eredő vitának voltam fültanúja, amely vita végül írásra készített.

Felidézve korábbi ismereteimet, no meg a témával kapcsolatos tájékozódás is megerősített abban, hogy mégis meg kell szólalni az „ősiség” tárgyában.

Érdekes, hogy kontinensünk társadalmában szinte mindenütt feltűnik ez a szemléletmód, sőt „Egész Európában kétkedés nélkül el volt terjedve az a feltételezés, hogy a helyi, paraszti kultúrákban »ősrégi« hagyományok maradtak fenn.” – írja Hofer Tamás. Nota bene: ezek a hagyományok – például a gazdálkodás eszközei – a szűkös anyagi lehetőségek okán is konzerválódtak. Egészen egyszerűen, nem volt anyagi lehetőség a korszerűsítésre. Mindebből aztán azt a következtetést vonták le a kutató elődök, hogy a parasztság mint társadalmi réteg elzárkózik az újítások átvételétől, vagyis az ősi tudásanyagot, eszközkészletet őrzi és örökíti tovább.

Ennek a társadalmi axiómának a meggyökeresedését a paraszti rétegek viszonylagos zártságára, különállására és belső törvényszerűségeire, valamint az általuk hagyományozódott tudásanyag eredményezte. A magyar társadalomban kialakuló parasztságkép szorososan összefonódik a paraszti polgárosulással, ami az 1848-as jobbágyfelszabadítással kezdődött és a dualizmusban bontakozott ki. „Ekkor teremtett magának a parasztság olyan kulturális arculatot, amely ugyan belsőleg sokrétűen differenciálódott, de a mai ismereteink szerint a korábbi és a későbbi állapotokhoz képest karakteresebben megkülönböztette más társadalmi osztályoktól és rétegektől.” – írja Kósa László.

A fejlődés íve Trianonnal tört meg, hiszen az új állam, a későbbi királyi Jugoszlávia polgárosodása alacsonyabb szinten állt, mint a bekebelezett területeken élőké. Így valójában vidékünkön a 20. század első fele a paraszti rétegek számára egy újabb kulturális és társadalmi útkeresés volt. Ennek a kulturális útkeresésnek az egyik állomása a Gyöngyösbokréta, de erről később ejtünk szót.

Nos tehát, hagyomány és ősiség! Érdekes megállapítást tesz Viski Károly a népi kultúráról: „Ma már messzi kell mennünk – írja a két háború között megjelent Magyarság Néprajza tájékoztatójában –, ha a falu őszabású életével, a népelet régi formájával akarunk találkozni.” Majd nem sokkal ezután hozzáteszi: „A falu házsora, embereinek öltözete, étele-itala, munkamódja, beszéde és muzsikája, lakodalma és temetése, egész közösségbeli élete olyan egyforma, mint ha a közösség tagjainak tilos volna a szokott, szabott kereteket áthágni.”

A fenti idézet azt sugallja, hogy a néphagyomány statikus állapotú, változatlan örökség! Egyébiránt mindezt még sokan megtoldják azzal, hogy az ősiség jelzőjét is ráaggatják. Ezek után

a kevésbé tájékozottak hajlamosak azt gondolni, hogy a 19-20. század népi kultúrája azonos a honfoglalás korival, vagy elemeiben még annál is régebbi. Ha mindez igaz volna, akkor hogyan lehetséges az, hogy Viski szerint is, már a 20. század első felében „messzi kell mennünk”, ha a falu „ószabású életével” akarunk megismerkedni? Ahogyan minden a társadalomban, úgy a népi kultúra is változott és változik – régi szokások halványulnak el és helyükbe újak jönnek. Korábban is így volt ez – gondoljunk csak a német nyelvterületről érkező karácsonyfa-állítás szokására – és ma sincsen másképpen, talán csak felgyorsult a világ körülöttünk és előbb gyűrűzik be minden a Kárpát-medencébe, előbb, mint korábban. Így némi ellentmondást vélek felfedezni Viski egy bekezdéssel korábbi állítása és alábbi sorai között: „Az az érzésünk, mintha a falubeliek egyéni életének minden számba vehető mozzanata korlátok közé volna szorítva, mintha az egész népeletet valami titokzatos, tudat alatt élő, íratlan törvény szabályozná.” Ezt a szabályozást kezdte oldani a réteg polgárosulása és jól tudjuk, hogy az íratlan szabályok a 20. század második felében, Kelet-Közép-Európában a szocializmus idején, míg Nyugat-Európában a kapitalizmus égisze alatt bomlottak, engedtek a szorításból, hogy azután a közösségi szokások is, a társadalommal együtt, elemeikre hulljanak szét és a közösség helyett az egyén kerüljön előtérbe.

Sokan és sokszor siratták el a néphagyományokat, és legalább annyian fedezték fel újra azokat. Legyen itt elég két példát említeni – mindkettő húsvéti locsolkodás –, az egyik horgosi, a másik gombosi. A kettő jelképesen átkarolja a két víz közét. Mindkét falu művelődési egyesülete felelevenítette a legények korábban megvolt húsvéti locsolkodási szokásait. Hát ennyire statikus a népi kultúra! Liszka József egy helyütt azt írja, hogy a korábban megszűnt farsangi alakoskodó szokást a falu iskolaigazgatójának köszönhetően élesztették fel, méghozzá egy korábbi tudományos munka alapján volt mindez lehetséges.

Így a korábbi, majd mindenki által ismert szokások helyébe régiek/újak, korábban ismertek vagy éppen ismeretlenek jöttek, jönnek folyamatosan. Jönnek, az egyén közvetítésével – például az adventi koszorú mára sikertörténet, jóllehet német protestánsok terjesztették el és a 20. szá-

zad első felében még csak Bécsig jutott, vagy a halloween töklámpása is sok helyütt látható már a bácskai kertekben, kapuoszlopokon, bár csak a 21. század első évtizedében kezdett terjedni – és bekerülnek a lokális közösségi kultúrába, azután néhány év vagy évtized múltán már mint a hagyományba épült szokásokra fog rácsodálkozni tudományunk.

Igen, rácsodálkozunk, mert még mindig nem fordítunk kellő figyelmet a jelenkutatásra. A kérdés tehát az, hogy ezeket a változásokat követi-e, feljegyzi-e tudományunk, vagy folytonosan az események után kullog csupán!

Az is nagy kérdés, hogy maguk a néprajzkutatók hogyan viszonyulnak mindehhez?! Feladata-e a kutatónak, hogy befolyásolja a társadalomban zajló eseményeket, vagy elég, ha a látottakat, hallottakat lejegyzik csupán? Nem gondolom, hogy bárkinek is eszébe jutna levetetni a tisztaszoba szublótjáról azt a porcelánbögrét, melyet Ferenc Jóska pofaszakállas portréja ékesít! Mégis, ha jól meggondoljuk, polgári közvetítéssel érkezett a csecsebecse a parasztház puritán szobabelsőjébe. Talán itt kell szót ejteni népviseletről, néptáncról és népdalról, ezért a Gyöngyösbokréta mozgalom megkerülhetetlen a kérdés szempontjából. A két háború közötti kisebbségi sorsnak sok nyúge volt. Nyelvében és hagyományaiban is megnyomorították a magyarság tömegeit. Ebből az emberpróbáló helyzetből egy kitörési lehetőség volt a mozgalomba való bekapcsolódás. A viselet korábban természetes velejárója volt a falusi társadalomnak és elsősorban a társadalmi rétegek egységes formanyelv-ként működött. Kifejezte viselőjének a falu társadalmában elfoglalt helyzetét. A színek és díszek mutatták, hogy leány, menyecske, gyermekes édesanya, özvegy vagy idős ember-e a viselője.

A fent említett korban már újabb identitástartalommal egészült ki a viseletnyelv: a nemzeti identitást is kifejezte!

A 20. század második felében a népviselet egyre inkább visszaszorult és helyébe egy olyan köznapi, praktikus viselet került, mely viselet a globális polgári ízlésvilágot terjesztette, és aminek az lett az eredménye, hogy gyakorlatilag egységesült Európában az egyén köznapi ruházata.

A korábbi „népviselet” kiszorult a társadalom mindennapjaiból és jószerével újra kellett teremteni rituális alkalmakat, mint amilyen az aratóverseny, a szüreti bál vagy a korábban említett locsolkodás, illetve a különböző szemlék és fesztiválok, ahol viseletként újra megjelenik egy réteggaléria egykor volt sajátja, a parasztság viselete. Az újbóli megjelenés azonban már a nemzettudat kifejeződése és nem a korábbi társadalmi réteggaléria megmutatása.

Az etnikus reprezentáció természetes velejárója olykor a „magyaros viselet”! Azt is el kell fogadnunk, hogy a piros pártás, mellényes, a szoknyán nemzetiszín szalagokkal díszített és piros csizmás együttes alkalmanként a népviselet helyére lép, mert az (az egyén megítélése szerint) nem hangsúlyozza eléggé viselője magyar voltát. El kell fogadnunk, hogy e tekintetben is társadalmi jelenséggel állunk szemben, méghozzá olyannal, ami a 19. században gyökeredzett és végigvonult az egész 20. századon.

„Ez a jelenség ma már világméretű – írja egy helyütt Voigt Vilmos – (...) a harmadik, sőt a »negyedik« világ köreiben is általános a turistaművészet, az etnikus művészet-szuvenirkészítés egybefonódása.”

A viselet jelensége mellett van egy újabb eleme is a délvidéki magyar népi kultúrának, mégpedig a kopjafa. Mivel írásom keretét szétfeszítené a jel történetének részletes leírása, ezért csak annyit jegyzek meg róla, hogy Erdély és a Felvidék őrizte meg a magyarság számára ezt a valóban archaikus sírjelet és vidékünkre a faragótáborok hozták el nem is olyan régen, mintegy tíz esztendeje. Ma már sok településen találunk kopjafát, főként emlékműként állítják őket, de van, ahol utcatáblát is tartanak. Sikerük abban rejlik, hogy egyértelműen a magyarság szimbólumaként tartják számon a díszesen faragott faoszlopokat. Az újból megtalált kulturális gyökök szimbólumává nemesedett tehát az egykori sírjel!

A példákon keresztül arra szerettem volna ráirányítani a figyelmet, hogy a kulturális gyökök elvesztése vagy feladása átmeneti jelenség csu-

pán egy nemzedék életében, hiszen láthatjuk, hogy mindig jönnek generációk, melyek újra felfedezik az etnikus hagyományokat. Igaz, mindez azzal is jár, hogy sok esetben a maguk képére és hasonlatosságára formálják át azokat.

Mindezen jelenségek számbavétele után napjainkban is aktuálisnak érzem mindazt, amit Herrmann Bausinger, a *Népi kultúra a technika korszakában* című művében fogalmazott meg: „A népi kultúrát akkoriban – 1961-ben megjelentekre gondol – az összkultúra tradicionális részeként határozták meg, melyet (még) nem értek el a modernizációs impulzusok és kifejezésformák; a néprajzra – az itt illetékes tudományra – pedig úgy tekintettek, mint ezen örökség konzervatív pásztorlányára.”

A hagyományok feletti örökös – úgy vélem – a lokális közösségek feladata, hiszen e közösségek alakítják azt a sokszínű és sokszor megfoghatatlan valamit, amit népi kultúrának nevezünk.

Jóllehet Bausingert idéztem, mégis azt kell mondanom, hogy a néprajztudomány is változik, mégpedig lényegileg: „A legfontosabb fejlemény, hogy az utóbbi 10-15 évben teret nyert az európai etnológia gondolata, amellyel a szak véglegesen túllépett a vizsgálódás nemzeti keretein.” – írja Paládi-Kovács Attila *Tárgyunk az időben* című kötetében. Úgy tűnik azonban, hogy ez a szélesebb horizontú tudományos gondolkodás hozzánk még nem jutott el.

Arról se feledkezzünk meg, hogy hány jegyző, tanító, kántor és pap alakította éppen azt a hagyományt, mely felett most annyian „örködnek” és „védik” épp azokkal szemben, akik teremtői vagy hordozói! Parasztságot nem is merek írni, mert jelesül már inkább utóparaszti hagyományok vannak, de vannak még, melyek helyébe a most kialakulóban lévő agrárvállalkozói réteg léphet...

Úgy gondolom, hogy sem minden oldalról körüljárni, sem pedig kimeríteni nem lehet a kérdéskört, főképpen az eltérő szemléletmód miatt, ezért csak abbahagyom, nem pedig befejezem mondandómat!